

Zijn mensen nog bereid tot zorgen?

Over solidariteit en bronnen van hoop

Annemie Dillen

1. Inleiding

De titel van deze studiedag ‘oprotten!’ deed me onmiddellijk denken aan het beeld van de jongen met een opgestoken middelvinger. Op de folder van vandaag vinden we een soort spiegel die in stukjes uiteen valt. Alleen al deze beelden roepen ‘onbehagen’ op.

En toch...blijven mensen samenleven, moeten mensen wel samenleven. Ik wil vandaag drie vragen stellen en een poging tot antwoord formuleren, waarbij ik me telkens ook laat inspireren door het contextuele gedachtegoed.

In de eerste plaats stel ik de vraag of onze samenleving inderdaad ‘verruwt’. Worden we harder voor elkaar?

Ten tweede vraag ik me af waarom zorgen voor elkaar, waarom het positief weerwerk bieden aan elke tendens tot verruwing waardevol is en blijft. Ik sta ook stil bij bronnen die mensen vinden in zichzelf en hun omgeving om die positieve zorg te kunnen blijven opnemen.

Ten derde behandel ik het fenomeen van ‘verruwing’ gericht tegen andere bevolkingsgroepen, de intolerantie, het racisme en stel ik de vraag of het contextuele denken ons handvaten kan aanbieden in een samenleving die door racisme getekend wordt.

Ik spreek voornamelijk vanuit de Vlaamse context, maar veel is allicht ook toepasbaar en herkenbaar in de Nederlandse samenleving.

2. Verruwing en cultuuroptimisme/-pessimisme

Worden we harder voor elkaar? Dat is een zeer moeilijke vraag, omdat er weinig cijfergegevens beschikbaar zijn. We kunnen ons ook de vraag stellen of zoiets überhaupt wel meetbaar is. Ik kan wel, zoals veel anderen ook al elders en hier vandaag gedaan hebben, wijzen op enkele fenomenen in onze westerse samenleving.

Het aantal jongeren in de bijzondere jeugdzorg stijgt, en de vraag naar opvang- en begeleidingsplaatsen is veel groter dan het aanbod. Dit wijst op heel wat moeilijke opvoedingssituaties en in heel wat gevallen ook op jongeren die niet bang zijn om anderen ruw te behandelen. Het tekort aan begeleiding en opvang lijkt erop te wijzen dat er niet direct

verbetering te hopen valt. Heel wat kinderen en jongeren zijn slachtoffer van huiselijk geweld, of zijn getuigen van geweld tussen hun ouders.

Een heel ander fenomeen is de klaagzang van onderwijzend personeel over de verruwing in het gedrag van jongeren. Ook Leuvense professoren klagen hierover en spreken over de ‘millenniumstudent’. Hiermee wordt de student bedoeld die ongegeneerd eet en drinkt in de les, bezig is met zijn of haar gsm of laptop, filmpjes bekijkt en ongeïnteresseerd in wat vooraan gebeurt, zit te gamen. Een fenomeen dat heel wat minder dramatisch klinkt dan heel wat andere zaken die ik hier beschrijf, maar tegelijk ook tekenend is voor een vorm van ‘onbehagen’, hetzij langs docentenzijde, hetzij langs studentenzijde.

Andere meer schrijnende fenomenen zijn de vele vormen van pestgedrag, op het werk, op school, via het internet enzovoort.

Wat de zorgcontext betreft, trof me de uitspraak van een jonge student, die net als pastor stage gelopen had in een regionaal ziekenhuis, en opmerkte dat de meeste verzorgenden en verplegenden gewoon hun uren kloppen en geen tijd kunnen of willen maken voor de mensen, en niet echt betrokken zijn op hun job, die ze al zeker niet meer als roeping ervaren. Vele anderen spraken deze studente tegen, maar desalniettemin zullen er ook heel wat zijn die haar mening delen.

Een enquête, de Nationale Zorgbarometer, van de Zorgverzekeraar VGZ, in Nederland laat zien dat mensen denken dat ze vandaag minder bereid zijn om de mantelzorg op te nemen¹. Dat stemt behoorlijk pessimistisch. In heel wat literatuur is de vrees voor het verlies aan voldoende mensen die nog mantelzorg willen en kunnen opnemen terug te vinden². Er zijn immers steeds meer oudere en hulpbehoevende mensen. Hoewel het niet zeker is hoeveel jaren zorg zij gemiddeld zullen nodig hebben, kunnen we ervan uitgaan dat de zorgvraag stijgt. Het is vooral op het vlak van de intergenerationele zorg, de zorg van kinderen voor hun ouders, dat vandaag vraagtekens worden geplaatst. Daarbij wordt niet zelden ook gewezen op de toenemende beroepsmatige tewerkstelling van de generaties die tot nu toe de meeste zorg op zich nemen.

Ik breng hier vele fenomenen bij elkaar, maar globaal genomen gaat het over een tendens waarbij ‘respect’ en ‘zorg’ soms ver te zoeken zijn, waarbij ‘fatsoen en beleefdheid’ niet meer centraal staan, waarbij normovertreding in vele varianten voorkomt en waarbij mensen tegelijk slachtoffer, dader en omstander zijn van deze fenomenen. In het boek ‘de verruwing voorbij’ geven Burggraeve en Pollefeyt een zeer lange opsomming van terreinen waar mensen verruwing menen te zien: in de dagelijkse omgangsvormen, in de stad en het publieke,

¹ DE VOLKSKRANT, *Mensen steeds minder bereid tot mantelzorg*; <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2726/Binnenland/video/detail/1078731/Mensen-steeds-minder-bereid-tot-mantelzorg.dhtml> (toegang 16.11.2011).

² T. JACOBS, *Mantelzorg. Concept en theoretisch kader*, in T. JACOBS & E. LODEWIJCKX (ed.), *Grenzen aan mantelzorg. Sociaal-demografische hypothesen over de toekomst van de zorg*, Antwerpen, Garant, 2006, 13-36, p. 19.

anonieme terrein, in de leefomgeving (het park, het containerpark, ...), in het beroepsleven, op school, in de jeugdbeweging en het gezin, in de sport, in het verkeer, enzovoort³.

Ik wil hier echter ook graag onmiddellijk een andere realiteit tegenover plaatsen. Onze samenleving wordt gekenmerkt door ontelbaar vele vormen van ‘kleine goedheid’, om een begrip van Levinas te gebruiken.

Familie komt nog steeds bovenaan de lijstjes te staan in waardenonderzoek. Het recentste Europese waardenonderzoek liet ook zien dat mensen vandaag kritischer staan tegenover gedrag dat anderen beschadigt⁴. Mensen zoeken elkaar weer op en er ontstaan allerlei nieuwe vormen van netwerken. Ik denk aan nieuwe moedergroepen: jonge mama’s die elkaar opzoeken en samen over hun kinderen praten, aan allerlei buurtfeesten en aan virtuele netwerken. Jongeren ondersteunen elkaar in rouwprocessen, via boodschappen op internet, en ervaren aldus reële verbondenheid. Jongeren en ouderen vinden elkaar in nieuwe vormen van kangoeroewonen. Het zijn tendenzen die de toenemende ‘verruwing’ in zekere zin tegengaan.

Eén op vijf Vlamingen verleent regelmatig (wekelijks of zelfs dagelijks) zorg aan iemand uit de nabije omgeving⁵. Dat is ook niet weinig.

In deze context moet ik ook wijzen op het gegeven dat de klaagzang over ‘verruwing’, in het bijzonder bij de jeugd, van alle tijden is. Getuige hiervan Socrates, vijfde eeuw voor Christus: “Onze jeugd heeft een sterke aanhang naar luxe, heeft slechte manieren, heeft minachting voor het gezag en heeft geen eerbied voor ouderdom. Jonge mensen staan niet meer op als een oudere de kamer binnenkomt. Zij spreken hun ouders voortdurend tegen. Zij praten luid en hinderlijk in gezelschap, zij smakken bij het eten en zij tiranniseren hun leraren.”

Verder kunnen we ook verwijzen naar het klassieke fenomeen dat het negatieve in onze samenleving, in dagelijkse gesprekken en in de media, veel meer aandacht krijgt dan het positieve. Dat wil echter niet zeggen dat al het positieve er niet is. Maar misschien vinden mensen het wel moeilijk om het mooie en het goede te verdragen, omdat ze dan nog sterker geconfronteerd worden met hun eigen kwetsbaarheid, hun eigen onvolmaaktheid⁶.

Ik zou nog een tijdje kunnen doorgaan met deze ambigue beschrijving van onze hedendaagse samenleving, maar ik wil vooral stilstaan bij achterliggende patronen en bij wat het contextuele denken hiermee te maken heeft.

De verschillende antwoorden op de vraag of mensen harder, ruwer worden voor elkaar en of ze nog bereid zijn om zorg op te nemen voor elkaar en elkaar te respecteren, hebben te maken met een eerder cultuurpessimistische of een cultuuroptimistische instelling.

³ R. BURGGRAEVE & D. POLLEFEYT, *Is er vandaag sprake van verruwing? Feiten, verklaringen en uitdagingen*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, D. POLLEFEYT & J. HANSSSENS (ed.), *De verruwing voorbij. Over de kwetsbaarheid van alle leven*, Leuven, Davidsfonds, 2004, 25-88.

⁴ JONGEREN PASTORAAL HASSELT, *Hoe ziet de ware Belg er uit? Het Europees waardenonderzoek*; <http://www.jophasselt.be/blog/jan/11/06/18/hoe-ziet-de-ware-belg-er-uit-het-europees-waardenonderzoek> (toegang 16.11.2011).

⁵ ZIEKENZORG CM, *Het ABC van de mantelzorg. Van administratieve rompslomp tot zelfzorg*, Leuven, Davidsfonds, 2011, p. 122.

⁶ R. BURGGRAEVE & D. POLLEFEYT, *Is er vandaag sprake van verruwing?*, p. 49.

Cultuurpessimisten zullen stellen dat onze samenleving sterk ‘verruwt’, en dat het vroeger beter was. De remedie is dan hetzij een vervallen in een soort cynische passiviteit: we kunnen er niets aan doen, hetzij het zoeken naar een krampachtige tegenreactie. Het mensbeeld aan de basis van een dergelijke houding is dat van een mens die hetzij door opvoeding en samenleving, hetzij uit zichzelf, door zijn of haar aard, gecorrumpeerd is en ‘slecht’ is. Enkel duidelijkere normen, grenzen en afbakeningen kunnen helpen. Een dergelijke benadering leidt niet zelden tot vormen van moralisering. De kramp die daarbij ontstaat, is vaak ook veroorzaakt door eigen negatieve ervaringen die de verdedigers van dit cultuurpessimisme opgelopen hebben.

Een cultuuroptimistische houding is eerder hoopvol. Ze is bij momenten op het randje van naïef. Sommigen wijzen elke vorm van regelgeving af, en lopen daarbij het risico in een te permissieve houding te belangen. Minstens op basis van onderzoek over opvoedingsstijlen weten we dat een permissieve stijl ook heel wat nadelen heeft. In een dergelijke houding wordt heel wat gedrag vaak als a-moreel voorgesteld. Een meer genuanceerde cultuuroptimistische houding zal eerder focussen op de kracht van mensen, en wijzen op goede tendenzen in de samenleving. Als remedie tegen de toch ook wel reëel geziene moeilijkheden met betrekking tot zorgbereidheid en verruwing wordt dan verwezen naar het belang van het stimuleren van het positieve in mensen en het creëren van verbondenheid. De Vlaamse criminologe Anouk Depuydt ontwikkelde een visie en een project, dat in verschillende scholen in Vlaanderen ingang vond, waarbij ‘verbondenheid’ centraal staat. Verbondenheid wordt gezien als een antwoord op en een vorm van preventie tegen de-link-wentie, of het ontbreken van de verbondenheid. Het gaat daarbij over het stimuleren van verbondenheid van mensen met zichzelf, met de anderen, met de bredere materiële omgeving, met de samenleving of groep en met het transcendente, of het levensgeheel.

Wanneer we spreken over verbondenheid, zijn de verbanden met het contextuele denken niet ver te zoeken.

Toch zou ik als iemand me voor de vuist weg zou vragen is Nagy een cultuurpessimist of een cultuuroptimist, allicht antwoorden dat hij een cultuurpessimist is. Ik verklaar even. Criminaliteit en politiek terrorisme worden in 1978 door Nagy al ‘hoofdbedreigingen voor de wet en de orde in de samenleving’ genoemd⁷. In 1965, in zijn boek *Intensive Family Therapy*, lezen we over de negatieve invloed van de massamedia, die ervoor zorgen dat intimiteit en nabijheid in interpersoonlijke relaties afnemen⁸. Elders uit Nagy kritiek op het ethos van het nucleaire gezin en op het uiteenvallen van de grootfamilie⁹. Er zijn ook maatschappelijke oorzaken te geven voor problemen op interpersoonlijk vlak, aldus Nagy. Sommigen verwijten

⁷ I. BOSZORMENYI-NAGY & B.R. KRASNER, *Gruppenloyalität als Motiv für politischen Terrorismus*, in *Familiendynamik. Interdisziplinäre Zeitschrift für Systemorientierte Praxis und Forschung* 3 (1978) nr. 3, 199-208, p. 199.

⁸ I. BOSZORMENYI-NAGY & J.L. FRAMO (ed.), *Intensive Family Therapy. Theoretical and Practical Aspects*, New York, Harper and Row, 1965, p. 141.

⁹ I. BOSZORMENYI-NAGY, *Mann und Frau. Verdienstkonten in den Geschlechtsrollen*, in *Familiendynamik. Interdisziplinäre Zeitschrift für Systemorientierte Praxis und Forschung* 2 (1977) nr. 1, 1-10, p. 2.

hem echter dat hij juist te weinig maatschappijkritisch is en teveel de oorzaak van moeilijkheden bij het familiale functioneren legt. Deze – voornamelijk feministisch geïnspireerde auteurs – wijzen er op dat het contextuele denken ook als negatief en pessimistisch ten aanzien van gezinsrelaties kan gelezen worden. Toch zou ik uiteindelijk Nagy's basisintuities en theorieën heel anders interpreteren. Bij nader toezien, biedt Nagy's visie heel wat aanknopingspunten om juist hoopvol, en misschien ook optimistisch te zijn, met gelukkig ook veel oog voor reële moeilijkheden.

Nagy herhaalt verschillende keren dat hij niet wil moraliseren. Ethiek betekent bij hem ook net iets anders dan in het gangbare taalgebruik. Hij wil niet veroordelen of met de vinger wijzen, en ook geen absoluut na te streven gezinsconstellatie voorstellen. Dat is heel anders dan bepaalde, onder andere Amerikaanse auteurs en Franse psychoanalytici, die zeer duidelijk als cultuurpessimistisch beschouwd kunnen worden, en de oorzaak van alle onheil zien in het uiteenvallen van het klassieke huwelijksgezin en de afwezigheid van de vader. Nagy spreekt natuurlijk wel over destructief recht dat mensen verwerven en over de roulerende rekening. Dat zijn beide begrippen die makkelijk gebruikt kunnen worden in een pessimistische analyse van zowel gezin als maatschappij. Maar het contextuele denken blijft niet staan bij deze begrippen, integendeel. Destructief recht kan worden omgebogen tot constructief recht en de roulerende rekening kan worden gestopt. Mensen worden geholpen om op eigen benen te staan, om te komen tot een vorm van autonomie, steeds in dialoog met anderen. Relaties zijn wezenlijk in het contextuele denken. Het kan gebeuren dat relaties verzuurd zijn onder andere omdat mensen veel onrecht hebben meegemaakt. Vanuit contextueel perspectief zal dan gekeken worden of er geen relationele hulpbronnen kunnen worden aangesproken. Contextueel werkers gaan met cliënten na of het werken aan bepaalde relaties en het constructieve recht of de verdienste die op die manier wordt opgebouwd, als hefboom kan werken voor andere relaties en voor verdere groei. Het contextuele denken vertrekt uiteindelijk van hoop, hoop dat verandering mogelijk is, en van vertrouwen in de mogelijkheden van mensen. Nagy's sterke klemtoon op de idee dat niemand een monster is, dat elke mens niet enkel negatief gedrag stelt of gesteld heeft, maar ook potentieel aanspreekbaar is op zijn of haar verantwoordelijkheid voor de toekomst, drukt een groot vertrouwen in mensen uit. Het concept destructief recht biedt een manier aan om te begrijpen waarom mensen negatieve gedragingen stellen en anderen onrecht aan doen. Het betekent echter geen vrijgeleide om het negatieve gedrag goed te praten. Door zo telkens op nieuw te wijzen op de verantwoordelijkheid van mensen sluit Nagy aan bij wat fundamenteel is voor het mens-zijn als subject, met name het beschikken over vrijheid en verantwoordelijkheid. Dit opent perspectieven voor de toekomst. Het contextuele denken is in wezen zeer toekomstgericht: het gaat niet enkel over huidige generaties, maar zeer duidelijk ook over de komende generaties. Nagy wijst er ook op dat politiek terrorisme meestal ingegeven is door intenties die vanuit het verleden en vanuit groepsloyaliteit te verstaan zijn. Een zuiver repressieve aanpak is volgens hem niet geschikt, maar vormen van dialoog, gericht op, zijn belangrijk, aldus Nagy. Ook op dit ingewikkelde terrein van de macro-ethiek en politiek sluit Nagy zich eerder aan bij een optimistisch mens- en cultuurdenken. Hij trekt zijn analyse evenwel niet door naar criminaliteit, dat hij anders bekijkt dan politiek terrorisme. In dat

opzicht blijft het enigszins moeilijk om Nagy in één van beide categorieën, cultuuroptimisme of pessimisme, onder te brengen.

Het contextuele denken laat wel duidelijk zien dat lang niet alle ‘jongeren’, of alle mensen over dezelfde kam te scheren zijn. Wat mensen meegemaakt hebben, speelt een zeer belangrijke rol. In heel wat gevallen gaat het ook niet enkel over het slechte willen, maar is er duidelijk ook een invloed van niet-kunnen, gehinderd zijn door eerdere ervaringen en het ontstane destructieve recht. Een veralgemeniserend spreken over ‘de verruwing’ is daarom best zoveel mogelijk te vermijden, zou ik durven stellen, onder andere geïnspireerd door Nagy.

3. Kracht voor zorg, als tegenwicht voor zogenaamde verruwing

Mijn tweede hoofdvraag gaat over de vraag waarom het zorgen voor elkaar, het vermijden van elke vorm van verruwing, zowel op individueel als op maatschappelijk vlak, zo waardevol is. Waar vinden mensen bronnen om die positieve zorg ook te kunnen blijven opnemen?

Hierover geeft het contextuele denken ons bruikbare kaders. Mensen zijn op elkaar aangewezen. Geen enkel mens leeft op een eiland, en pogingen om een bestaan te leiden waarbij men enkel op zichzelf gericht is, zijn op lange termijn niet vruchtbaar, aldus Nagy en gelukkig zeer veel mensen vandaag met hem. Door te zorgen voor anderen, door op een positieve manier verantwoordelijkheid op te nemen voor anderen, voor de toekomst, voor zichzelf ook, bouwt een mens ‘verdienste’ of ‘constructief recht’ op. Dit geeft meer vrijheid aan de persoon die geeft, niet enkel in één relatie, maar ook binnen andere relaties. Verantwoordelijkheid opnemen voor anderen, is niet enkel een uiting van een vorm van vrijheid, maar vergroot de vrijheid ook. Verworven verdienste blijft altijd bestaan. Ook als een ouder een kind later mishandelt, blijft de verdienste van de zorg die deze ouder aan het kind gegeven heeft toen het nog klein was bijvoorbeeld, wel bestaan. Op die manier is het mogelijk om zoals contextueel werkers doen, de positieve verdiensten van elke mens te benadrukken in een houding van meerzijdige partijdigheid.

Mensen handelen niet enkel onder invloed van impulsen, driften of aangeboren neigingen. Ze zijn evenmin enkel gericht op het eigen voordeel en de hoop op een impliciete of expliciete beloning. Het menselijk handelen is, aldus het contextuele denken, ingebed in een ethische dynamiek die deel uitmaakt van menselijke relaties, of die ons minstens een bril geeft om menselijke relaties adequaat te beschouwen. Het begrip verdienste combineert enerzijds een soort intrinsieke motivatie en anderzijds een gerichtheid op voordelen, maar het is meer dan dat, want deze gerichtheid op voordelen kan enkel gezien worden als een soort onderliggende dynamiek, niet als de concrete motivatie die elk intentioneel handelen kenmerkt. Het contextuele denken is in geen geval een *do-ut-des* denken, waarbij iemand enkel geeft aan de ander opdat hij of zij iets zou terugkrijgen van de andere. Integendeel. Het gaat over het opbouwen van persoonlijke verdienste, die op lange termijn weliswaar positief werkt, maar dat ook enkel kan zijn als de gerichtheid op de ander oprecht is. De complexiteit van wat ik hier zeg, wijst er onmiddellijk op dat het in het contextuele denken gelukkig niet gaat over een ‘of-of’ denken, een denken hetzij in termen van gerichtheid op zichzelf, hetzij gerichtheid op

de ander. Beide gaan samen: zorgen voor de ander is positief voor zichzelf en omgekeerd, tenminste als het op een ‘passende wijze’ en met oog voor ‘billijkheid’ gebeurt, aldus Nagy.

Belangrijk is natuurlijk wel dat het geven van mensen gezien wordt. Nagy spreekt over ‘erkenning’. Dit is van essentieel belang in interpersoonlijke relaties, maar ook op maatschappelijk vlak. Wanneer mensen steeds maar geven zonder dat hiervoor erkenning komt, kunnen ze letterlijk ‘leeggegeven’ zijn. Begrippen als ‘destructief recht’ en ‘parentificatie’ duiken dan ook weer op. Hier heeft ook de samenleving een verantwoordelijkheid op te nemen. Heel wat mantelzorgers bijvoorbeeld ervaren hun inzet als vaak onzichtbaar, en nog steeds, ondanks de toenemende aandacht, als ondergewaardeerd. Het zichtbaar maken van zorgprocessen, van vele vormen van kleine goedheid, draagt allicht ook bij aan de erkenning die mensen ervaren en stimuleert zelfs het opnemen van zorg door anderen, zo kunnen we vermoeden. Uit onderzoek blijkt dat als meer familieleden de zorg voor een zorgbehoevende opnemen, de zorg van elk van deze familieleden ook intenser wordt¹⁰. Gedragen zorg zet aan tot zorgen, zo kunnen we stellen.

De relationeel-ethische dynamiek van ‘verdienste verwerven’ en van ‘gedragen’ en ‘erkende zorg’ is zeer belangrijk opdat mensen de krachten zouden vinden om zich op een positieve manier voor anderen in te zetten. Dat leren we van Nagy. Uit het resilience-onderzoek weten we dat ook zingeving en spiritualiteit zeer belangrijk zijn, naast humor, het ontwikkelen van de eigen vaardigheden en het geloof in de eigenwaarde. Ook dit zijn facetten die mensen kracht kunnen geven om ondanks moeilijkheden – en die maakt iedereen wel eens mee – zich verder positief te blijven inzetten. Werken aan het tegengaan van fenomenen die als ‘verruwing’ zouden kunnen worden beschouwd, impliceert ook het inzetten op begeleiding van mensen op deze factoren. Want het komen tot zingeving, het ontwikkelen van een vorm van humor, het werken aan eigen vaardigheden en het vertrouwen krijgen in zichzelf gebeurt niet zomaar vanzelf. Vrijwillige maar ook professionele omkadering van mensen is hiervoor nodig. Op die manier kan dan allicht veel sterker op preventie worden ingezet, en is het niet nodig om sterke strafmaatregelen en nieuwe normeringen uit te vaardigen voor allerlei vormen van grensoverschrijdingen, zoals die door de cultuurpessimistische verruwingsdenkers soms naar voren worden geschoven.

4. Maatschappelijke ontevredenheid en intolerantie

Mijn derde vraag breekt het geheel verder open en wil kijken naar bronnen van en remedies tegen algemene maatschappelijke ontevredenheid en intolerantie in onze samenleving. Onze samenleving is sterk racistisch gekleurd. Niet alleen worden steeds meer maatregelen genomen om mensen van een andere origine, tenminste wanneer ze weinig geld hebben, buiten te houden of zo snel mogelijk terug te sturen, maar ook heel veel van ons denken is gekenmerkt door een reflex waarbij de andere vaak in een negatief daglicht wordt geplaatst. Nog dit jaar gebeurde het dat in een Vlaamse vestiging van Hema een kassierster ontslagen

¹⁰ N. TOLKACHEVA, *Sharing the Care of Older parents* (Academisch proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de sociale wetenschappen), Vrije Universiteit Amsterdam, 2011. http://dare.uvu.nl/bitstream/1871/23821/8/abstract_dutch.pdf.

werd omdat ze een hoofddoek droeg. In Vlaanderen en Nederland zijn we ons nauwelijks bewust van onze ‘witte’ privileges. Ik laat er enkele zien:

1. “Ik kan ervoor zorgen om het grootste deel van de tijd in het gezelschap van mensen van mijn etnische achtergrond door te brengen als ik wil.
2. Ik kan meestal alleen gaan winkelen, met de zekerheid dat ik niet gevolgd of lastiggevallen zal worden.
3. Ik kan de televisie aanzetten of de voorpagina van de krant openen en mensen van mijn etnische achtergrond uitgebreid vertegenwoordigd zien.
4. Wanneer mij verteld wordt over onze nationale erfenis of "beschaving", is de boodschap dat mensen van mijn kleur het gemaakt hebben tot wat het is.
5. Ik kan er vrij zeker van zijn dat mijn stem gehoord zal worden in een groep waarbinnen ik het enige lid ben van mijn etnische groep.
6. Ik kan er vrij zeker van zijn dat de leerkrachten en werkgevers van mijn kinderen hen zullen verdragen als ze zich inpassen in de normen van de school en de werkplaats; mijn voornaamste bezorgdheden over hen hebben niet te maken met het gedrag van anderen ten aanzien van hun etnische achtergrond.
7. Ik kan met mijn mond vol praten zonder dat mensen dit aan mijn kleur wijten.
8. Ik kan vloeken, of mezelf kleden met tweedehandskleding, of brieven niet beantwoorden, zonder dat mensen dit toeschrijven aan de slechte zeden, de armoede of de ongeletterdheid van mijn etnische groep.
9. Ik word nooit gevraagd te spreken voor al de mensen van mijn etnische groep.
10. Wanneer een verkeersagent me vraagt aan de kant te gaan staan of wanneer de belastingsinspectie mijn belastingaangifte controleert, kan ik er zeker van zijn dat ik er niet uitgepikt ben omwille van mijn etnische achtergrond.
11. Ik kan te laat komen op een bijeenkomst zonder dat mijn laatheid toegewezen wordt aan mijn etnische achtergrond.”¹¹

In Nagy's teksten vinden we een duidelijk pleidooi om de rechten van minderheden te erkennen, om hen een vorm van inspraak te geven en om hun loyaliteiten aan hun eigen groep te erkennen en niet zonder meer te onderdrukken. We vinden deze argumentatie terug in wat hij schrijft over adoptiekinderen, maar ook in zijn visie rond het vermijden van politiek terrorisme. Het woord ‘terrorisme’ en de hele analyse ervan is in de hedendaagse context nog veel complexer geworden. Maar Nagy's algemene idee over het belang van het mogelijk maken van het uitdrukken van een vorm van culturele loyaliteit, als preventie voor moeilijkheden en als manier om recht te doen aan mensen en hen ontplooiingskansen te geven, is ook vandaag zinvol. In onze door witte vooroordelen gekenmerkte samenleving, zijn we ons vaak niet bewust van het feit dat we voortdurend verwachten van de andere dat hij of zij zich inpast in de dominante culturele groep en zijn of haar loyaliteit aan de eigen groep of cultuur zoveel mogelijk onderdrukt. Wanneer negatieve handelingen opduiken, met andere woorden wanneer mensen fenomenen vaststellen die onder de globale noemer van ‘verruwing’ kunnen vallen zoals ik eerder schetste, dan komt de verbondenheid met de particuliere etnische cultuur vaak weer naar voren. Dan wordt de particuliere cultuur als mede-oorzaak van het negatieve gedrag gezien. Het positief erkennen geven aan de waarde van de andere etnische cultuur blijft vaak uit. Nochtans is ook hier, net als in familierelaties,

¹¹ P. MCINTOSH, *Witte privileges. De onzichtbare knapzak uitpakken*, <http://www.nextgeneration.net/belgium/texts/mcintoshnl.html> (toegang 5.11.2011).

het erkenning geven, het mogelijk maken van het geven van de andere en het respect hebben voor loyaliteiten van groot belang.

Uit Nagy's discours over adoptie blijkt echter duidelijk hoe belangrijk het is dat de natuurlijke ouders en ook de 'cultuur' van het land van herkomst van adoptiekinderen niet negatief beoordeeld worden door de ouders¹². Voor onze omgang met zogenaamde 'allochtonen' in onze samenleving is een gelijkaardige houding wenselijk. Als wij verwachten dat deze mensen 'integreren' en loyaliteit vertonen tegenover onze cultuur, dan moeten we dat niet proberen door de cultuur van de andere zwart te maken en de ander te verhinderen zich loyaal aan hun land en cultuur van herkomst te vertonen. Veel zinvoller zou het zijn om, vanuit een houding van meerzijdige partijdigheid, deze mensen toe te laten om zich loyaal te gedragen tegenover hun land en cultuur van herkomst en om hen hun 'anders-zijn' te laten beleven. Dit vereist dat zeer omzichtig wordt omgesprongen met het begrip 'integratie', opdat het niet tot 'assimilatie' zou leiden. 'Assimilatie' houdt immers een 'reductie van het andere tot hetzelfde' in¹³. Ook hier kan 'erkenning geven' aan de 'andere' belangrijk zijn¹⁴.

De verwijzing naar de eigen cultuur, naar de eigen herkomst, naar de voorouders kan positief werken in een aantal gevallen: het geeft mensen een duidelijke identiteit, vanuit een positief referentiekader en vermijdt dat identiteit enkel opgebouwd wordt in negatieve zin, vanuit de grens, het verschil, het zich afzetten tegen een andere meerderheidscultuur. De verwijzing naar de eigen 'cultuur' kan echter ook negatief werken. Denken we aan de slogans over 'eigen volk eerst' en het rechts-nationalistische discours dat eveneens gekenmerkt wordt door verwijzingen naar de eigen herkomst.

Het is belangrijk dat de verwijzingen naar de eigen cultuur ook kritisch benaderd wordt en dat wanneer gedacht wordt in termen van 'loyaliteit' aan de eigen cultuur, er duidelijk wordt gesteld dat 'cultuur' steeds ook een constructie is. De verwijzingen naar voorouders en hun cultuur, of ook de religieuze verwijzingen, zijn nooit zonder meer voorgegeven. Kritische reflectie moet mogelijk blijven. Dit maakt natuurlijk het hoofddoekendebaat ook zo complex. Want in vele gevallen is er geen vuiltje aan de lucht, maar in een aantal situaties kan een bepaalde culturele uitdrukkingsvorm ook gepaard gaan met onderdrukking. De eigen cultuur, noch die van de 'meerderheid', noch die van 'minderheden' mag als onaantastbaar gezien worden. "Wanneer identiteit en loyaliteit aan de voorouders worden ingevuld met een verwijzing naar een bepaald 'eigen' territorium, wat zeer vaak gebeurt, dan ontstaan er vaak ook moeilijkheden in de communicatie met andere groepen¹⁵."

Ondanks alle kritische bedenkingen en relativeringen van groepsloyaliteit, is het belangrijk om Nagy's pleidooi voor groepsloyaliteit ernstig te nemen. "Er moeten steeds mogelijkheden geboden worden om de loyaliteit aan de voorouders op een positieve, niet-destructieve manier

¹² A. VAN HEUSDEN & E.M. VAN DEN EERENBEEMT, *Balans in beweging. Ivan Boszormenyi-Nagy en zijn visie op individuele en gezinstherapie*, Haarlem, De Toorts, 1983; ³1988, p. 44.

¹³ R. BURGGRAEVE (m.m.v. L. ANCKAERT & D. POLLEFEYT) *Tussen nationaliteit en nationalisme. Kansen en risico's van het volksnationalisme*, in R. BURGGRAEVE & J. DE TAVERNIER (ed.), *Is God een Turk? Nationalisme en religie*, Leuven, Davidsfonds, 1995, 65-90, p. 75.

¹⁴ Cf. A. DILLEN, *Ongehoord vertrouwen. Ethische perspectieven vanuit het contextuele denken van Ivan Boszormenyi-Nagy*, Antwerpen, Garant, 2004, p. 217.

¹⁵ A. DILLEN, *Ongehoord vertrouwen*, p. 214.

te kunnen uitdrukken.¹⁶ Het begrip ‘legaats’ kan hier een uitweg bieden. “Een mens krijgt de opdracht om op een positieve manier om te gaan met de erfenis uit het verleden en om deze vruchtbaar te maken voor de toekomst en niet zonder meer blind te herhalen. Het is zeer belangrijk te beseffen dat ‘loyaliteit’ niet noodzakelijk ‘slaafse trouw’¹⁷ impliceert”¹⁸. Zo wordt een opening gecreëerd voor dialoog tussen mensen uit verschillende culturen. “Men kan echter niet zomaar ontkennen dat men van zijn (voor)ouders een legaat, een erfenis die een opdracht inhoudt, gekregen heeft. Wanneer het legaat, door de persoon, de eigen groep of door de buitenstaanders ontkend of tegengewerkt wordt, dan wordt men deloyaal en dat veroorzaakt schuld¹⁹. Dit kan leiden tot allerlei pathologische gevolgen, en dat geldt zowel voor individuele personen als voor groepen²⁰.”

5. Tot slot

Tijdens de literatuur over de zogenaamde verruwing binnen een schoolcontext, kwam ik een opmerkelijke uitspraak tegen van de Vlaamse pedagoog Hans Van Crombrugge. “Er bestaat wel een cultuur van het welbevinden, maar niet een cultuur van het verbod dat een cultuur van het onbehagen is. Leraren zeuren niet graag voortdurend ‘dat mag niet’²¹.” Samenleven in een tijd van onbehagen is de titel van deze dag. Zou Van Crombrugges uitspraak suggereren dat ‘samenleven in een cultuur van onbehagen’ eerder positief te noemen is en misschien zelfs de remedie voor het gesuggereerde probleem in de hoofdtitel, de slogan en het zogenaamde ethos van het ‘oprotten’? Van Crombrugge pleit voor meer structuur in de opvoeding, voor duidelijkere regels. In dat opzicht sluit hij enigszins aan bij de visie van wat ik eerder ietwat grofweg als ‘cultuurpessimisme’ omschreef. Ik hoop vandaag te hebben laten zien dat, hoewel regels en structuur belangrijk zijn, het minstens evenzeer, zonet nog veel meer van belang is om een positieve benadering van mensen te stimuleren, met erkenning voor hun geven, maar ook voor de last die ze dragen en voor al wat ze al gegeven hebben.

¹⁶ A. DILLEN, *Ongehoord vertrouwen*, p. 215.

¹⁷ H. VAN CROMBRUGGE & M. HEYLEN, *Een ethisch-relatieve perspectief op de ouder-kindrelatie*, in L. VANDEMEULENBROECKE, H. VAN CROMBRUGGE, J. GERRIS (ed.), *Gezinspedagogiek. Deel I: Actuele thema's in onderzoek en praktijk*, Leuven-Apeldoorn, Garant, 1999, 65-86, p. 79.

¹⁸ A. DILLEN, *Ongehoord vertrouwen*, p. 215.

¹⁹ A. ONDERWAATER, *De theorie van Nagy. De onverbrekelijke band tussen ouders en kinderen*. Lisse, Swets & Zeitlinger, 1986, ⁵1998, p. 79 [vanaf vierde druk geheel gewijzigd]; I. BOSZORMENYI-NAGY, *Foundations of Contextual Therapy. Collected Papers of Ivan Boszormenyi-Nagy*, New York, Brunner-Routledge, 1987, p. 266.

²⁰ A. DILLEN, *Ongehoord vertrouwen*, p. 215.

²¹ DIRROO, *Dialoogdag 19. Ze zijn zo onbeschoft mevrouw – reflecties over morele vorming op school*; <http://www.dirroo.be/result19.html> (toegang 31.10. 2011).